

WEBERCİ BİR DÜŞÜNÜRÜN BAŞLANGIÇ TEMRİNLERİ: 1950'Lİ YILLARDA ŞERİF MARDİN

Alim ARLI*

GİRİŞ

1950'li yıllardan itibaren Türk siyasal ve sosyal tarihinin yeni bir aşamaya ulaştığını iddia eden pek çok tarihçi vardır. Gerek Cumhuriyet'in kuruluş tarihini temel alan araştırmacılar, gerek Jön Türk Devrimi'nin başlangıcını temel alan yazarlar gerekse de uzun dönem yapısalcı bir tarihsel perspektife sahip tarihçiler 1950 yılı sonrası dünya ölçeğindeki değişimlerin Türkiye'nin siyasal ve sosyal formasyonunda belirli bir dönüşüme yol açtığını kabul ederler. Örneğin Zürcher 1908–1960 arası dönemi Jön Türk ideolojisinin ve Kemalizm'in aynı fikri kaynaktan beslenen tek bir ideoloji olarak hüküm sürdüğü birinci cumhuriyet dönemi olarak kabul eder.¹ Resmi tarih yorumuna yakın duran diğer pek çok araştırmacı ise, 1950 sonrasındaki siyasal gelişmeleri cumhuriyet ideolojisinden ciddi bir sapma olarak yorumlama eğilimindedir. 1950'den 1960 yılına kadar olan dönemin iktisat, siyaset ve sosyal hareketlilik açısından oldukça önemli bir zaman dilimi olduğu gerçeği bu anlamda birçok sosyal bilimcinin ittifak ettikleri bir husustur.

1950 sonrası Türk sosyal bilim adamları kuşağı içerisinde araştırmaları ile önemli tartışmalar açmış ve katkılar sağlamış birçok bilim adamı mevcuttur. Bu bilim adamları kuşağı, kendilerinden önceki entelektüel ve bilim adamı kuşağı ile birçok açıdan benzerlikler taşıırken, kullandıkları yöntemler, kavramlar ve entelektüel politikaları gibi pek çok açıdan ise öncekilerden farklılık arz ederler. Bu bilim adamlarının içinde yaşadıkları siyasal ve sosyal ortamın özellikleri, yaptıkları çalışmaların zihinsel dünyasını tespit etmek bakımından da önemlidir. Bu yazıda, zikredilen bilim adamları kuşağının en

* Arş. Gör., İÜEF Sosyoloji Bölümü.

¹ Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, çev. Yasemin Saner Gönen, 19. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2005, s. 139-317.

etkili siyaset bilimci ve sosyologlarından olan Şerif Mardin'in doktora çalışmasını da içine alan 1950'li yıllara boyunca yayınladığı yazılar temelinde, görüşlerinin bir değerlendirmesi yapılacaktır. Önemli bir sosyal bilimcinin ilk gençlik çalışmalarının içinde olduğu siyasi, sosyal ve entelektüel ortam dikkate alınarak, Mardin'in mezkûr on yıl boyunca entelektüel gündemini işgal eden mevzuular ortaya konulmaya çalışılacaktır. Çalışmanın iki temel iddiası şudur: Mardin'in 1950'li yıllardaki bilimsel ve siyasi faaliyetleri sonraki yıllardaki çalışmalarını ve siyasi tavrını şekillendiren bir muhtevaya sahiptir. İkinci olarak, bu yıllardaki Şerif Mardin ile 1960 sonrasındaki Şerif Mardin arasındaki en temel fark, 1950'li yıllardakinin bilimsel yaklaşımı Weberci bir siyaset bilimi ve siyasi fikirler tarihi içeriğine sahipken 1960 sonrasındaki Mardin'in düşüncesinde Weberci çizgi korunmakla birlikte bazı sosyolojik ve antropolojik yaklaşımlarla fikirlerini pekiştirmiş kısmen farklı bir isim söz konusudur. Yazıda bu noktalara ilişkin bilgiler verilmeye çalışılacaktır. Ayrıca çalışmanın sonunda Mardin'in 1950'li yıllarda yazdığı tüm yazıların ve yaptığı bir tercüme eserin künyesi yer almaktadır.

1950'lerde Mardin'in Bilimsel ve Siyasal Gündemi

Şerif Mardin, ilk yazısını 1950 yılında kaleme almıştır. 1954 yılından itibaren yazar kadrosu içinde yer aldığı *Forum Dergisi*'ne² 1967 yılına kadar aralıklarla katkılarda bulunmuştur. *Forum* Türk siyasal düşünce tarihinde ve dergicilik geleneğinde başlı başına önemli bir eleştirel düşünce tecrübesidir. Demokrat Parti'nin bazı otoriter siyasi uygulamalarına muhalefet eden bu dergi çevresi, aynı zamanda Cumhuriyet Halk Partisi geleneği içinde yapılabilecek bir siyaset uğraşına da karşı çıkmıştır. Dergi özellikle Anglo-Sakson dünyanın liberal ve muhafazakâr siyaset geleneklerinin dili ile ılımlı bir demokrat sol söylemi farklı isimlerin yazıları aracılığıyla bünyesinde barındırmıştır. *Forum*

² Forum Dergisi ile ilgili tanıtıcı bilgileri şu kaynaklardan aldım: Yücel Bulut, "Soğuk Savaş Atmosferinde DP'ye Muhalif Bir Dergi: *Forum*", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 2003, c. II, sy. 1, s. 527-550; Burak Özçetin, "Democracy and Opposition in Turkey: Locating The Freedom Party", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, ODTÜ, 2004. Özçetin'in çalışmasında, Hürriyet Partisi'nin ömrü kısa sürmüş olsa da, Türk siyaset hayatındaki etkilerinin sonraki yıllarda sanılandan çok daha fazla olduğu tezi öne çıkarılmaktadır.

yazarlarının birçoğu Mülkiye Mektebi'nde (Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi) hocalık veya asistanlık yapan isimlerden oluşmuştur. Mardin 1954–56 yılları arasında önceleri Prof. Yavuz Abadan'ın, sonraları ise Prof. Turhan Feyzioğlu'nun asistanlığını yaptığı SBF Kamu Yönetimi Siyaset Bilimi kürsüsünde, eşzamanlı olarak Stanford Üniversitesi Hoover Enstitüsü'nde hazırladığı doktora tezini de bitirmiştir. 1958'de baş eseri olan *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu* adlı bu çalışmasını tez olarak nihayete erdirmiştir.³ Hâlâ aşılmayı bekleyen bu çalışma, XIX. yüzyıl Osmanlı entelektüel hareketlerinin en ciddi ve veçhesini oluşturan Yeni Osmanlı fikir adamları üzerine yazılmış en derinlikli kurumsal fikir tarihi monografisi olma özelliğini sürdürmektedir. 1950'li yılların Stanford Üniversitesi ve Ankara Üniversitesi'nin akademik ortamından ve Mardin'in yakın ilişkide olduğu Hilmi Ziya Ülken, Halil İnalcık, Hamilton Gibb, Majid Khadduri gibi isimlerin yönlendirmesinden belirgin etkiler taşıyan bu eser, tez olarak 1958 yılında tamamlanmış ve neşredilebilir hale getirilerek 1962 yılında yayınlanmıştır.

1956 yılında Ankara Üniversitesi'nde bir grup üniversite görevlisi Adnan Menderes'in bazı siyasi uygulamalarını örnek göstererek üniversitedeki görevlerinden istifa etmişlerdir. Bu isimlerden bir tanesi de Şerif Mardin idi. *Forum* çevresinin Menderes'in pek çok siyasi uygulamasına eleştirel bakmaları ile dönemin basını üzerindeki yoğun hükümet baskısının oluşturduğu psikoloji arasında bir ilişki kurmak zor değildir. *Forum* yazarları Menderes'in pek çok uygulamasını, onun Türkiye'yi faşist bir yönetime götürme isteği olarak yorumlamaktaydılar.⁴ 1960'ların başına doğru yükselen toplumsal tansiyonun erken bir belirtisi olarak bu aydın grubunun istifaları, 1950'li yıllar süresince Türkiye'deki genel siyasi değişim yörüngesindeki gerilimli farklılaşmanın bir örneği olarak okunabilir. *Forum* tecrübesinin, 1950'li yıllar boyunca yeterli etkiyi doğuran bir hareket olmadığı bilinse de, 1960'tan sonra yeni bir entelektüel çevrenin ve söylemin oluşumunda bu tecrübenin ciddi etkiler doğurduğu da bilinmektedir. *Forum* çevresinin organik ilişki içinde oldukları liberal ve muhafazakâr eğilimli Hürriyet Partisi çizgisi de, 1960'dan sonra Türk

³ Şerif Mardin, "Şerif Mardin ile 'Türk Siyaset Düşüncesi' Üzerine", Söyleşi, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 2003, c. II, sy. 1, s. 357-380.

⁴ Şerif Mardin, a.g.s. s. 357-381.

siyaset hayatındaki liberal söylemin gelişiminde önemli etkilerde bulunmuştur. Demokrat Parti'den kopan bir grup milletvekilinin öncülüğünü yaptığı bu hareket, 1956-58 yılları arasında faaliyette bulunmuş ve daha sonra dağılmıştır. Dağılma sonrasında parti üyelerinin büyük çoğunluğu CHP'ye geçmiştir. Bu yıllar arasında partinin genel sekreterlik görevini Şerif Mardin yapmıştır. Mardin hem Hürriyet Partisi hem de *Forum* çevresi içerisinde başat isimler arasında olmasa da etkili isimler arasında olmuştur. Bu partinin dağılmasından sonra bağımsız kalan Mardin, 1994'te Cem Boyner liderliğindeki *Yeni Demokrasi Hareketi* üyeliğine kadar, etkin siyasetin içinde bir daha yer almamıştır.

1950'lerdeki ilk entelektüel temrinleri itibariyle Şerif Mardin, 1960 sonrasındaki görüntüsü olan fildişi kulede yaşayan bir entelektüel olarak değil de, müdahil bir siyasal entelektüel olarak tebarüz etmiştir. Bu anlamda ilk entelektüel faaliyetlerinin siyasal mücadele ile iç içe bir nitelik arz etmesi Mardin'in biyografisi bakımından önemlidir. Mardin'in bu yıllarda gönül verdiği mezkûr liberal entelektüel ve siyasal çevre, onun 1960 sonrasında Türk siyaset ve sosyal alanı üzerinde yaptığı önemli çözümlerdeki liberal felsefi altyapının da ilk geliştiği fikir alanıdır. Daha sonraki yıllarda, siyasal konum açısından nasıl bir farklılaşma yaşadığına bakıldığında, Mardin'in Hürriyet Partisi'nin liberal Kemalist çizgisinden liberal tonu daha belirgin bir çizgiye doğru değişim yaşadığı da görülmektedir.

Mardin'in lise eğitimini tamamladığı, daha sonra ise lisans, yüksek lisans ve doktora eğitimini yaptığı ABD'deki Stanford ve Johns Hopkins üniversitelerinde dönemin Marxist eğilimli sosyal bilimcilerinden etkilendiğini kendisinin verdiği bilgilerden bilmekteyiz. ABD'deki eğitimi sırasındaki entelektüel ortam ile kendi konumu hakkında şu bilgileri vermektedir:

"Marksist sosyolojinin düşünce ürünlerinin şekillenmesinde 'maddi' etkenlere öncelik tanıdığımı biliyordum. Bu yaklaşım, bana 'idealist' olarak nitelendirilebilecek kuramlardan daha derli toplu ve akla uygun geliyordu. ABD'de tutucu kümelerin güç kazandığı bu dönemde, benim gittiğim üniversitede, Marx yanlısı -bazen de dolaylı olarak Marksist- yaklaşımlar yara almamıştı. Bu sayede Paul Baran gibi Marksist bir iktisatçıyı, Bertram Wolf ve Mary Wright gibi, abartmasız bir tarihi materyalizm'den esinlenmiş tarihçileri

*inceleme fırsatı bulmuştum. ABD'de gelişmeye başlayan Çin ve Sovyet devrimleri seminerlerine katılmış, 'Doğu' kavramının Marksistlerce nasıl değerlendirildiğini öğrenmişim. Bu yaklaşımların açıklayıcı niteliği insan üzerinde çarpıcı bir etki bırakıyordu. Ancak hepsinin sonunda, bir 'açıklanamayan' yan kalıyordu: Her şeye rağmen, fikir sistemleri sanki kendi başlarına, özerk olarak tarihte bir iz bırakıyorlardı ki bunun o zaman da geçerli olan Marksizm'de izahı yoktu.'*⁵

Mardin'in ilk eğitim yıllarında özellikle maddi yapıların ayrıntılı resimlerini açıklamaya odaklanmış bir tarihi yaklaşımından etkilenmiş olması, onun 1950'li yıllarda Türkiye'de yaşadığı *Forum* tecrübesindeki liberal ve muhafazakâr bir sosyal düşünce gündeminin varlığıyla çelişmemektedir. En yansız terimle, Mardin bütün akademik hayatı boyunca, liberal bir fikir tarihi yaklaşımına ve Weberci bir bilimsel yaklaşıma bağlı kalmıştır. *Forum*'da yazdığı yazıların felsefi gündemini meşgul eden konulara bakıldığında bu durum görülebilir. *Forum*'daki Mardin'in gündemi kitle kültürü tartışmaları ve Türkiye'deki kitle sorunu, aydınların mesuliyeti ve ihaneti üzerine kritikler, tabii hukuk felsefesinin gelişimi ve anlamı, Yeni Osmanlı aydınlarının entelektüel gündemleri üzerine tartışmalar, Tanzimat'ın siyasi manası, Osmanlı'da ve Batı'da hürriyet felsefeleri, hümanizm, Sovyet toplumunun güncel durumu, dünyada ve Türkiye'de orta sınıfların gelişme çizgileri ve Türk devrimleridir. Bu konular üzerinden görüşleri tartışılan yazar ve düşünürler ise Max Weber başta olmak üzere, Ortega y Gasset, Lord Lindsay, Alexis de Tocqueville, Arthur Koestler, Arnold Toynbee gibi liberal ve muhafazakâr siyaset ve toplum felsefecileri ve aydın sorunu bağlamında J. P. Sartre'dır. Ayrıca Mardin'in özellikle doktora çalışması çerçevesinde bakıldığında Yeni Osmanlı fikir adamlarının görüşlerini içinde konumlandığı kuramsal felsefi açıklamanın temelindeki Lord Lindsay ve Tocqueville gibi siyasi fikir tarihçilerinin etkisi, bir başka deyişle, liberal bir felsefi okumanın varlığına şahit olunur. Bilim düşüncesi itibarıyla bakıldığında ise, realist bilimsel bakışın eserlerindeki hâkim tonu oluşturduğu görülür.⁶ Bu nokta önemlidir, çünkü Mardin'in Türk entelektüellerinin 1950 ve 1960'lı yıllardaki cari

⁵ Şerif Mardin, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri:1895-1908*, 7. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2000, s. 8

⁶ Alim Arlı, *Oryantalizm, Oksidentalizm ve Şerif Mardin*, İstanbul: Küre Yayınları, 2004, s. 85-116.

epistemolojisinin temelindeki pozitivist eğilime alternatif duruşunun temelinde bu yaklaşımın etkisi yer almaktadır. Arkaplan ayrıntılı yapıların ortaya konulması, zımnî yapı ve anlayışların keşfi Mardin'in ilk dönemden itibaren bütün çalışmalarının temelindeki metodolojik öğelerdir. Kayalı'nın da tespit ettiği üzere bu yıllardaki Türkiye'nin sosyal ve siyasi tartışma gündemine hâkim yaklaşımlar Duverger'in siyaset sosyolojisi, Alman *Staatrecht* fikriyatı ve Fransız pozitif hukuksal söylemi gibi yaklaşımlardır.⁷ Mardin'in yaklaşımı ise Weber'in siyaset sosyolojisi, liberal ve muhafazakâr sosyal düşünce gündemi, tarihselci ve ayrıntılı kurumsal yapıların açıklanmasına odaklanmış bir kurumsal fikir tarihçiliğidir.

SONUÇ

1950–1960 yılları arasındaki Demokrat Parti iktidarı döneminde Türk entelektüel hayatının önemli hareketlerinden birisi olan *Forum* dergisi ile Hürriyet Partisi'nin etkin isimlerinden olan Şerif Mardin'in faaliyetleri, daha sonradan kaleme alacağı pek çok önemli çalışmasına nesnel zemin teşkil eden Türk siyasal ve entelektüel hayatının birçok mevzuunun teşhisi noktasında verimli bir dönem olmuştur. En azından Mardin'in ismiyle birlikte anılan merkez-çevre ilişkileri, Türk siyasal tarihindeki hürriyet hareketleri çözümlenmeleri, din sosyolojisi çalışmalarının pratik temelleriyle ilgili birçok düşüncenin ilk örnekleri bu yıllar içinde şekillenmiştir. *Forum*'da çıkan otuzu aşkın yazı ve klasik önemini hâlâ muhafaza eden *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu* başlıklı eser bu yılların ürünüdür. Mardin'in daha sonraki bütün çalışmalarının temel gelişme çizgisini belirleyen bu çalışmanın hem cumhuriyet öncesindeki siyasal tartışmaları şekillendiren dinamikleri, hem de Osmanlı siyaset düşüncesinin temel niteliklerini kavrama hususundaki yeri önemlidir. Türk demokrasisinin gelişim çizgisi ile Mardin'in çalışmalarının oluştuğu bağlamın eş-zamanlılığı; onun çalışmalarının sosyolojik bağlamını anlamak açısından, bu siyasi tarihe bakmanın bir zorunluluk olduğunu da göstermektedir.

⁷ Kurtuluş Kayalı, *Türk Düşünce Dünyasının Bunalımı*, İstanbul: İletişim Yayınları, s. 175–195.

1950-1960 Yılları arasında Şerif Mardin'in çalışmaları

- “Recent Trends in Turkish Historical Writing”, Review, *The Middle East Journal*, 1950, c. IV, no-3, s. 356-358.
- “Kültür ve Kütle”, *Forum*, 1 Nisan 1954, c. I, sy.1, s. 17-18.
- “Politikamızın İnanç Muhtevası”, *Forum*, 1 Temmuz 1954, c. I, sy. 7, s. 9-10.
- “Demokrasi ve Aydının Mesuliyeti”, *Forum*, 15 Kasım 1954, c. II, s. 16, s. 8-9.
- “Tabii Hukukun Gelişme Safhaları Hakkında Bir Not”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 1955, c. X, sy. 2, s. 145-158.
- “Kütle ve Demokrasi Eğitimi”, *Forum*, 15 Ocak 1955, c. II, sy. 20, s. 7-8.
- “Mrs. Knight ve Hümanist Kültür”, *Forum*, 1955, c. II, sy. 22.
- “Malenkof ve Sovyet Muvazenesi”, *Forum*, 1955, c. II, sy. 22.
- “Les Mandarins’ ve ‘Fransız Aydını’”, *Forum*, 1 Mart 1955, c. II, sy. 23, s. 19-20.
- “Gene Sartre Hakkında”, *Forum*, 1955, c.III, sy. 34.
- “Devrimizde Âmme Felsefesi”, *Forum*, 15 Eylül 1955, c. III, sy. 36, s. 12-13.
- “Âli Paşa ve Hürriyet”, *Forum*, 1 Kasım 1955, c. IV, sy. 39, s. 10-11.
- “Osmanlı İmparatorluğunda Müesseseler ve Fikir”, *Forum*, 1955, c. IV, sy. 40.
- “Din İptidailiği”, *Forum*, 15 Ocak 1956, c. IV, sy. 44, s. 10-11.
- “Aydınlarımız ve Tenkid: Tarihi Bir İzah Denemesi”, *Forum*, 1 Mart 1956, c. IV, sy. 47, s. 8-9.
- “Sovyet Siyasi Düşüncesinde bir Yenilik Var mı?”, *Forum*, 1956, c. IV, sy. 48.
- “Tanzimat ve ‘İlmiyye’”, *Forum*, 15 Mart 1956, c. IV, sy. 49, s. 9-10.
- “Yeni Bir Ütopya”, *Forum*, 1 Mayıs 1956, c. V, sy. 51, s. 9-11.
- “Freud ve Sosyal İlimler”, *Forum*, 1 Haziran 1956, c. V, sy. 53, s. 9-11.
- “Atatürk ve İnkılaplar Münasebetiyle”, *Forum*, 15 Kasım 1956, c. VI, sy. 64, s. 10-11.

- ___ “Koestler Diyor ki...”, Kitap Eleştirisi, *Forum*, 15 Aralık 1956, c. VI, sy. 66, s. 22-23.
- ___ “Bir Kitap Hakkında”, Kitap Eleştirisi, *Forum*, 1 Ocak 1957, c. VI, sy. 67, s. 20-21.
- ___ “Türkiye’de Orta Sınıfların Üç Devri”, *Forum*, 1 Şubat 1957, c. VI, sy. 69, s. 11-12.
- ___ “Kıbrıs Anayasası”, *Forum*, 1957, c. VI, sy. 70.
- ___ “Fikirler Tarihi Nedir”, Kitap Eleştirisi, *Forum*, 1 Mart 1957, c. VI, sy. 71, s. 20-21.
- ___ “Son Solcular”, *Forum*, 1957, c. VI, sy. 74.
- ___ “Yeni Osmanlıların Hakiki Hüviyeti”, *Forum*, 1 Temmuz 1956, c. VII, sy. 79, s. 11-12; c. VII, sy. 80, 15 Temmuz 1957, s. 8; c. VII, sy. 83, 1 Eylül 1957, s. 9-10.
- ___ “İstikbalimizdeki Kütle Problemleri Hakkında”, *Forum*, 1 Ağustos 1957, c. VII, sy. 81, s. 9-10.
- ___ “Yeni Osmanlılar”, *Forum*, 1957, c. VII, sy. 83.
- ___ “Modern Dünyada Eğitimin Maksat ve Gayesi”, *Forum*, c.VIII, sy. 87.
- ___ “Tanzimat Fermanı’nın Manası”, *Forum*, 15 Kasım 1957, c. VIII, sy. 88, s. 6-8; c. VIII, sy. 89, 1 Aralık 1957, s. 13-15; 15 Aralık 1957, c. VIII, sy. 90, s. 13-15; 31 Aralık 1957, c. VIII, sy. 91, s. 12-13.
- ___ “The young Ottoman movement: a study in the evolution of Turkish political thought in the nineteenth century”, Doktora Tezi, Stanford Üniversitesi, 1958.
- ___ “Ana Hedefler ve Ötesi”, *Forum*, 1958, sy. 120.
- ___ “Milli Bir Kültür İçin”, *Forum*, 1959, c. XI, sy. 139.

Tercüme Metni

Flanz, Gisbert H., *XIX. Asır Avrupasında Anayasa Hareketleri: Anayasacılık Hareketlerinin Mukayeseli Olarak İncelenmesine Giriş*, çev. Necat Erder, Şerif Mardin, Aydın Sinanoğlu, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Müşterek Yayınlar Serisi, no.2, 1956.

ABSTRACT

The Initial Studies of a Weberian Intellectual: Şerif Mardin in the 1950s

In the present study, I try to analyze the scientific and political position of Şerif Mardin in the context of Turkish history between 1950 and 1960. Şerif Mardin is one of the founders of Turkish social and political sciences. In this respect, he has a significant impact on Turkish social and political sciences both on philosophical perspective and scientific tradition. The works Mardin has produced between the years 1950 and 1960 are known to have effect on the works produced after the 1960's. Because of this effect Mardin's academic and political activities have been analyzed.

Key Words: Şerif Mardin, Intellectual, Forum, The Freedom (Hürriyet) Party, Turkey in the 1950-1960s.
